

Я пішла засумована до своєї кімнати і завважила — він не мав вже відваги сказати щось безпосередньо проти Льоренцена. Сумно сіла я при бюрку і написала цього листа. О напишіть мені хоч це, чи я маю покликання? Але не „може“! „Може“ болить.

Ваша бідна, що Вас так любить

Гретль.

Переклала

Ірина Гузар-Монцібовичева.

Василь Пачовський.

ГЕНІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Один у другого питаєм,
Нащо нас мати привела?
Чи для добра, чи ради зла?
Нащо живем? чого бажаєм?
І не дознавшись уміраєм,
А покидаємо діла...

Так поставив Тарас Шевченко це фавстівське питання про ціль життя людства, нації, одиниці. Кожний великий дух України ставив собі це питання від занепаду нашої держави. Та до Шевченка не міг розв'язати тієї загадки ніхто, чи ми живем, щоб ставити добро, чи на те, щоб валити зло, як діти Великої Руїни. Аж Шевченко найшов позитивну розв'язку, як Геній українського народу, для чого живе український народ, яке його завдання в історії всесвіту.

Після розвалля нашої держави серед пустини мірнот дух наш проявився кількома талантами, але аж Шевченко виступив як геній слова й думки нашого бездержавного життя. А геній так відноситься до талантів, як діамант до куснів графіту, хоч обидва творилися з вугілля. Що написане графітом на папері, зітре легко радирка часу, але що нарисоване діамантом на кришталевому шклі — того не зітре ніяка сила...

Шевченкове слово треба прирівняти до діамантової сочки, в якій грають усі проміння сонця. Як подивимося кризь ту сочку на давні чи на нові події, — то бачимо їх побільшені й осяяні всіма красками соняшного світла. У світозорі сочки Шевченкової поезії відбиваються всі світла й тіні нашої 600-літньої бездержавности, бо від автора „Слова о полку Ігореві“ ніхто не заговорив таким вагітним словом, як Шевченко...

Після розвалля другої нашої держави, після зруйнування нашої військової школи, якою було Запорозжжя, після заведення кріпацтва Катериною II, — наше суспільство залягла чорна хмара знесилля (апатії), як Росія заблисла нам в очах огненним стовбуром від пожеару Москви, що загасив звізду Наполеона.

Наша державна нація ставала знову людом з почуттям менше вартности, розгублювала всі свої таланти по чужих націях, бо відштовхнула від себе верхівку радикальними

гаслами. Наш народ замінився в етнографічну масу і ріс як папороть без квіту серед чужого лісу, що вибуяв на нашій землі...

Як верхівка перейшла в чужий табір панівних націй, і здегенерувалась, тоді знизу з болю і терпіння поволі зродився геній мислі і слова, Тарас Шевченко. Як папоротин квіт серед ночі в лісі, відкрив він відразу всі скарби в лоні давньої нації і нашої землі, закликаючи геніяльним словом:

„Встане Україна

І розвіє тьму неволі, світ правди засвітить

І помоляться на волі невольничі діти“.

„Розкуйтеся, братайтеся! У чужому краю

Не шукайте, не питаєте того, що немає

І на небі, а не тільки на чужому полі...

В своїй хаті — своя правда і сила і воля!“

Тепер у хаосі нових ідей та переоцінки всіх вартостей нераз можете почути, що Шевченко — тільки талановитий народний поет, а не геній. Таку думку ширять наші вороги, щоб нам впоїти почуття меншевартности, загасивши соняшне світло його великого слова.

Тарас Шевченко жив 47 років, з того 24 роки поневірявся кріпаком, 10 років нидів у неволі, 3¹/₂ року жив під доглядом поліції, а тільки 9 років був вільною людиною і міг працювати для розвою свого духа. У неволі за муштрою в касарні заборонено йому писати й малювати та заставлено під доглядом шпіона нидіти над „каламутними болотами“ отупіння. А проте Шевченко доконав своїми доривочно писаними творами великого діла: воскресення української нації!

З його життя, творчости та з самих творів виступають неоспірні прояви його геніяльності*).

Головну різницю між генієм і талантом на мистецькому полі — на думку історика Карляйля, філософа Шопенгауера, царя поетів Гете та естета Рескіна — показує їх праця, що складається з двох частин: а) з концепції (задуму) мистецьких ідей, б) з проведення їх у творах.

Є два роди свідомости: а) підсвідомість, що впливає часто з почувань оділичених, і б) свідомість розмови з досвіду життя. Геній творить мистецьку ідею з підсвідомости — скарбниці почувань раси, племен, нації, роду, що втворюється століттями в боротьбі з природою — а талант творить свою ідею з власної свідомости, яка є тільки скарбницею з особистого досвіду за одне життя. Орган генія — інтуїція (відчуття), орган таланту — розум; геній творить, бо мусить творити проти своєї волі, — талант творить, бо хоче творити, тому на силу збирає матеріяли, як мурашка.

* Досліди перевів я на основі студій творів і біографій європейських геніїв та на основі синтетичного твору: Dr. Albert Rebmayer. Die Entwicklungsgeschichte des Talentes und Genies, 2 Bände, München 1908.

Шевченкові твори всі творені з підсвідомости, з душевного примусу — напр. поет почув про смерть приятеля українця в боротьбі з кавказцями і з великого болю написав геніяльну поему „Кавказ”, що „не за Україну, а за її ката довелось пролити кров добру нечорну”... не один раз та й неодному українцеві.

Коли талант в роді Панаса Мирного або Коцюбинського зібрав матеріал, то він, як аналітик, розбирає і укладає події, напр. до твору „Пропаща сила”, або до „Фата моргана”, уживаючи індукції, але не доходить до синтези, тільки кидає твір читачеві без висновку. А Шевченко як геній — синтетик; йому ідея сіяє наперед з глибини душі в образі; на Кавказі бачить він, як Прометея, розпязого на кривавих горах

Орел карає,

Що день божий довбе ребра, серце розбиває;

Розбиває та не випе живущої крові:

Воно знову оживає і сміється знову.

Не вмирає душа наша, не вмирає воля;

І неситий не виоре на дні моря поля...

Той образ ілюструє невмиручість поневоленої, живої нації. До цього образу достосовує поет матеріал боротьби Кавказу та для контрасту демаскує іронією облуду культурної місії Москви в ім'я Христа серед поневолених народів. Так поет в артистичній формі подав безсмертну ідею визволення всіх поневолених народів світу на основі справедливости.

В опрацьованні мистецької ідеї талант звертає увагу на форму і техніку (як Вороний або Тичина), тому творить довго й вигладжує форму — а Шевченко як геній кладе натиск на зміст і на концепцію того змісту, як також творить з одного вилливу захоплення або вігхнення. Це показує Шевченко хоч би своєю геніяльною „Наймичкою”, яка нас захоплює не тільки ідеєю саможертви матері, але й розвитком напруження через ступневе розяснювання тайни, закритої до останнього віддиху. Оце знаменує руку генія, як поет зображує подію „ін стату насценді” за висловом Гете.

Друга прикмета геніяльності Шевченка це його жертва особистого свого добра для об'єктивної (предметової, загальної) цілі, тобто для воскресення своєї нації та для пробудження в Україні свідомости своєї державности, бо нашому генієві „не однаково”,

Як Україну злії люди

Присплять лукаві і в огні

Її окрадену збудять; —

Ох неоднаково мені.

Для тієї мети жертвував Шевченко свою кар'єру, родинне щастя, ціле життя і не відступив від тієї об'єктивної ідеї на ніяку злагоду, ані на компроміс, навіть вернувшись із неволі, як Ка-

моенс*), Віктор Гюго, або Міцкевич. Перед неволею в часах деспотизму Миколая I. відважився в поемі „Сон” кинути в очі деспотам:

Слава ,слава
Хортам, гончим, псярям
І нашим батюшкам царям — слава!

Там вилаяв Петра I. як людоїда-змія, проклявши його, поглимився з Катерини II., а висміяв живучого царя, Миколу I. з жінкою в смішній сцені мордобиття та переляку перед „кошеням” — і за це карався Шевченко десятиліттям тяжкої неволі. Але після неволі написав знову свої вогненні „Неофіти” (новохрищенці) проти насильства царизму в ім'я тієї самої ідеї.

Третя прикмета, що знаменує Шевченка як генія: в кожній поемі він відразу охоплює ядро, або суть справи, поминаючи несутні подробиці, як Данте, Шекспір, або Гете. От хоч би в „Посланію” говорить про історію і відразу в кількох словах подає синтезу козаччини:

А чванитесь, що ми Польщу колись завалили,
Правда ваша: Польща впала, та й вас роздавила!
Та ось як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву —
А нам синам передали
Свої кайдани, свою славу!

Четверта прикмета геніяльності Шевченка це те, що він лучить в собі найбільшу об'єктивність і найбільшу суб'єктивність в одній гармонійній цілості, як це виступає у всіх геніїв за свідомством Карляйля, філософа Фіхте та Шопенгауера й історика культури Бургарта. Тому кожний об'єктивний твір Шевченка має п'ятно суб'єктивності або навпаки. У поемі „Неофіти” напр. під переслідуванням християн за Нерона поет думає про переслідування українців царатом. Смерть молодого покоління за ідею приведе старе до зрозуміння, а нова ідея переможе та затріюмфує. Так упаде царат — а встане Україна.

П'ята прикмета, помітна в кожного позитивного генія: Шевченко в своїх творах дає з одного боку революційний, з другого консервативний зміст, як Байрон, як Гете, як Міцкевич. Що Шевченко дійсно консервативний, показує його велике почитання могил начиняних „нашим благородним трупом”, бо поет знає, що де є могили, там прийде воскресення.

На четверо розкопана, розрита могила —
Чого вони там шукають, що там схоронили
Старі батьки? Ех, як би то, як би то найти те,
Що там поховали...
Не плакали б діти, мати б не ридала!

* Камоенс в XVI. в. творець португальської нації.

Через свій консерватизм всупереч талантам поет стає революціонером серед суспільства, яке думає, що минуле не вернеться, на віки пропало. Наш геній не тільки не зриває з традицією, але ставить міст між минулим і майбутнім цілим рядом історичних поем, які перший в Україні починає писати. Він уміє без джерел та історичних студій вичути інтуїцією, як воно мусило бути. А деякі постаті освітлює по своєму правдише, як сучасна йому історіографія.

Було колись — не вернеться...
А я, брате, таки буду сподіватись,
Серцю жалю завдавати...

З жалю виросте ідея, з ідеї виросте хотіння, з хотіння виросте чин, гідний дідівської слави!

Шоста прикмета, помітна у всіх геніїв людства, як Данте, Шекспір або Гете, це любов правди, яка виступає в усіх його творах. Шевченко, як усі генії, пошукує її, знаючи споконвічний закон: тільки те, що в минувшині було рушієм подій, повернеться назад в слухний час. Тому для генія найвищий ідеал — досягнути правду, бо артист-геній закликає вічне в мистецтві, яке в житті повторяється...

Тимто Шевченко, побачивши правду в історії козаччини, в її гріхах, осудив їх та не пощадив найбільшого гетьмана Богдана за злуку з Москвою, а в гніві і в досаді кидає землякам в очі найтяжчий закид проти гетьманів:

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття Ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани!

В ім'я гіркої правди поет залишив цей вислів гніву в творі, щоб той факт не повторявся ніколи в нашій історії.

Сьома прикмета Шевченка, як усіх позитивних геніїв людства — його оптимізм, що світ іде до кращого. Оптимізм це підстава творчості, бо геній мусить, як каже Сорель — кермувати людством та його удосконалювати, мусить вірити в можливість удосконалювання його, отже мусить бути ідеалістом, як найбільший геній ренесансу Леонардо да Вінчі, найбільший різьбар Мікель Анджельо, або найбільший комедієписець Мольєр. Так і Шевченко, будучи сам оптимістом, може говорити до поневолених словами повними віри:

На четверо розкопана, розрита могила —
За вас сила, за вас воля і правда святая!“
„Встане Україна — світ правди засвітить.
І помоляться на волі невольничі діти.

що проведуть в життя на світі ідеал, поставлений в „Неофітах“:

Любов і правду і добро,
Добро найкраще на світі —
То брато-любіє!

З тією прикметою ідеалізму лучиться восьма прикмета Шевченка, яка знаменує всіх позитивних геніїв в роді маляря Рафаеля, чи музики Моцарта — тобто захоплення, що випливає з любови до людей, до рідної землі і до всього, що служить загалом на користь. Тому поет сповірюється з любови до рідного краю:

Я так її люблю,
Мою Україну убогу —
За нею душу погублю...

А молихь Бога з глибини душі найглибшим бажанням генія, що не хоче „гнилою колодою по світу валятись”:

А дай жити, серцем жити
І тебе хвалити
І Твій світ нерукотворний —
І людей любити...

Девята помітна прикмета Шевченкової геніяльності — обожання матері, що її потребував наш геній, бо генія не може виховати батько, ні школа, ні любка — тільки мати. Коли талантові співтворцем може служити любка, або, як Гердерові та Основяненкові, жінка — то геній мусить мати велику матір, як Наполеон, Гете, або Словацький. Шевченко сотворив із туги за матірню ряд поем, що їх тема — саможертва матері, та й згідно з найвищим ідеалом всіх геніїв говорить:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим...

Той образ виступає в найкращих творах християнського генія малярства Рафаеля, напр. в „Сикстинській Мадонні”. Образ матері це вияв високого ідеалу людства, тому наш геній поставив його як один із осягів щастя людства у вислові:

А на обновленій землі
Врага не буде, супостата, —
А буде син і буде мати —
І будуть люди на землі!

Так як основу обновлення світу кладе Шевченко збереження почувань сина до матері, щоб зродились справжні люди на землі. Коли ж новітні державні будівничі хочуть розвалити родину, щоб привязати дітей захистами до державних машин — то підризують галузь, на якій удержується держава і нація, на думку нашого генія — еманациї (втілення) духа нашого народу.

Десята прикмета, що характеризує геніяльність Тараса Шевченка це його пророче візіонерство будуччини, що ним він перевищує всіх поетів Словянщини. Шевченко заповів вибух березневої революції в Росії, яку почали і провели

перші українці волинським Преображенським полком, що був гвардією царя:

Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі..

Бачивши оргії серед лукавого панства над кріпаками селянами, поет як пророк Осія або Єзекиїл, має візію недалекої кривавої революції:

Розкуються незабаром заковані люди,
Настане суд, — заговорять і Дніпро і гори,
І потече сто ріками кров у синє море
Дітей ваших; і не буде кому помагати:
Одцурається брат брата і дитини мати
І дим хмарою заступить сонце перед вами
І на віки прокленетесь своїми синами.

І той суд настав в жовтні 1917 р. Серед червоного диму провели революцію комуністи, довівши до того, що брат убивав брата, син стріляв батька, мати вирікалася сина, а всі проклинали батьків під жахом черезвичайки, як заповів Шевченко.

Одинадцята прикмета поезій Шевченка, як справжнього генія — їх невмиручість і вічна свіжість. Смерть це мірка таланту і генія. По смерті слава таланту гасне й меркне, слава генія світає і зростає. Хоч Шевченка читали і шанували за життя, але не зовсім його зрозуміли. Аж смерть принесла зріст його слави, бо він як геній творив із вічних вартостей нації нові цінності. Твори генія за життя не можуть мати повного признання, аж виросте покоління, спіле до їх світогляду. — Таке покоління називається конгеніяльне. — Аж конгеніяльне суспільство може вчитати в його творах те, чого не могли збагнути батьки — поетові сучасники...

Дванадцята прикмета творів Шевченка, що його твори годі наслідувати, а це на думку французького князя поетів романтизму Шатобріана, головна прикмета геніяльності. А до того поезії Шевченка дуже тяжко переложити на інші мови, бо вони виростили з коріння української нації і прибрали суто національну форму, яка в чужій мові затрачує свою співучість і різnorodність, а теж ядерність вислову національними символами, що виростили з української світоуяви.

Окрім цих прикмет у Шевченка, як у всіх геніїв, виступає велика пильність, з якою поет доповняє як самоук свою освіту, бо поет не мав щастя найти конгеніяльного вчителя. Зрештою, всі геніяльні люди за висловом Рескіна і Нітше — були великі і невтомні працівники, як Торквато Тассо, Петрарка, Мікель Анджельо, чи Моцарт або Наполеон.

Далі Шевченко скромний у претенсіях, як Дюрер, Тіціан або Вагнер, — але й має почуття своєї гідності та достоїнства, як Бетовен або Гете. Як творчий геній потребує кон-

центрації свого духа і звідсіль у нього виступає любов до самотності, як у Пітагора, Леонарда да Вінчі, Петрарки або Бетовена.

На основі цих прикмет, признаних загально за прикмети генія, приходимо до повного переконання, що Тарас Шевченко справді геній думки української нації, а його велике слово грає як веселка всіма красками сонця, від якого оживає душа нації, росте й розвивається. Тому його Кобзар це книга мудрости для України; тому всі українські партії уважають Шевченка за речника своєї програми; тому українська думка зо зростом нації все покликується на Шевченка, як на джерельну крилицю кожної нової мети, нової ідеї, нового чину...

Шевченко як геній, за висловом Нітше про суть генія — це синтеза, збіросвіт всього пережитого нацією в змаганнях століть від упадку княжої держави, що її синтезою є „Слово о полку Ігореві”. Тому його слово, його поезія, його дума не старіється, не буденніє, не ржавіє з літами, тільки прибирає шляхетнішого блиску, як старе золото, а його пісня для цілого народу стає на віки

Голосна та правдива,
Як Господа слово.

Володимир Залозецький.

УКРАЇНСЬКА НАУКА ПЕРЕД НОВИМИ ЗАВДАННЯМИ

I.

Усвідомляємо собі вповні ті труднощі, що з ними зустрічаються в нашій житті спроби формувати громадянську опінію в культурно-духових справах, серед яких наука займає одно з найважливіших місць.

На перешкоді в тому стоїть непереможений ще старий дух часу і об'єктивні нерадєсні обставини нашого громадянського життя. Не замикаємо очей на труднощі, бо хочемо реально дивитись на нашу духовість. Але дивитися справам в очі не значить лякатися тієї дійсности, опускати безрадно руки й застосовуватись до тієї безвихідної дійсности. Реально глядіти на життя значить визнавати головний його закон: його право розвиватись, його гін до гори, його намагання розростатись. Тому на тім законі життя будуємо цю нашу спробу насвітлити проблеми української науки. Будуємо з вірою в перемогу того закону, з вірою в перемогу життя над безвихідною дійсністю. Але щоб життя перемогло, мусить воно розвиватися та рости вгору. А щоб рости вгору, мусить воно мати напрям. Як у природі має все свою мету, свій образ, що дає напрям росту й розвитку..., так і в культурному житті розвій і ріст громадянського життя залежний від ідейного образу та Духа, що надають увесь напрям тому життю.